

ПЕРЕКЛАДИ ТА КОМЕНТАРІ

**НАУКОВИЙ КОМЕНТАР ДО ПЕРЕКЛАДУ
«КНИЖЕЧКИ ПРО АНТИХРИСТА» АДСОНА З МОНТЬЄ-АН-ДЕР**

Олександр Артамонов

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Проаналізовано культурно-історичний контекст виникнення «Книжечки про Антихриста» Адсона з Монтьє-ан-Дер. Особливий акцент зроблено на зв'язку ранньосередньовічної християнської міленаристської теології та політичної ідеї відродження Римської імперії (*renovatio imperii*).

Ключові слова: ранньосередньовічний міленаризм, християнська хронологія, «*renovatio imperii*», Священна Римська імперія, Західна Франкія, династія Ліудольфінгів.

Запропонований читачеві текст (перший в історії християнського світу трактат про Антихриста в агіографічній формі [1, с. 77]) було написано абатом лотаринзького монастиря Монтьє-ан-Дер Адсоном у другій третині X ст. (до 954 р.) та адресовано королеві Західної Франкії Герберзі – дружині короля Людовика IV та сестрі короля Східної Франкії Оттона I. Для розуміння змісту тексту необхідно пояснити окремі деталі культурно-історичного та політичного контексту його написання (див. додаток 1).

Особливості культурно-історичного контексту християнської Західної Європи X ст. полягають у тому, що згідно з розрахунками Беди Вельмишановного на 1000 р. припадало пришествя Антихриста [2, с. 110–111]. За Р. Лендесом, для ранньосередньовічних християн віра в пришествя Антихриста була важливим фактором суспільного та політичного життя: так, наприкінці X ст. всі верстви населення Західної Європи або були охоплені панікою стосовно наближення кінця світу (під впливом численних проповідників-єретиків), або в екзальтації очікували кінця світу та пришествия Христа; третя альтернатива полягала у вірі в те, що кінець світу можна відкласти [2, с. 118–123]. Перші дві позиції базувалися на хронології Беди Вельмишановного, введеній у I пол. VIII ст. з метою відтермінування кінця світу, який, згідно з попередніми розрахунками, запровадженими в Західній Європі Єронімом Стрідонтським, Августином Гіппонським та Кассіодором, мав відбутися у 801 р. [2, с. 111–114]. Так, згідно з новою хронологією, що базувалася не на віці світу, а на першому пришестві Христа, кінець світу очікувався в 1000 р. Із цього приводу Р. Лендес проводить цікаві паралелі між подіями, які передували 801 р. та 1000 р.: за 50–100 років до очікуваного кінця світу християнські теологи створюють нові хронологічні системи та коментарі на ключовий текст стосовно Антихриста (II Послання до Солунян) з метою відтермінування кінця світу [2, с. 144]. Відтермінування у свою чергу могло набувати двох форм, які умовно можна назвати хронологічною та політичною. Хронологічне відтермінування кінця світу полягало в розробленні нової хронології (за Р. Лендесом, протягом раннього середньовіччя таких проектів було три: введений у 200 р. проект Іпполіта, згідно з яким кінець світу мав настати у 500 р. [2, с. 110–111], введений у 303 р. проект Євсевія, згідно з яким кінець світу переносився на 801 р. [2, с. 111–114], та проект Беди Вельмишановного, згідно з яким кінець світу припадав на 1000 р. [2, с. 116–117]). У випадку кінця X

ст. таке відтермінування було здійснене Тітляндом Айнзідельнським, який відсунув кінець світу з 1000 р. на 1033 р. [2, с. 117]. Очевидно, хронологічне відтермінування мало свої позитивні та негативні риси. З одного боку, кінець світу переносився на віддалену конкретну дату, тому еретикам-міленаристам було складно поширювати ідеї про те, що кінець світу вже близько. З іншого боку, призначена дата кожного разу поступово наближалася, і це створювало можливість для посилення міленаристських ересей. Альтернативний, політичний, шлях полягав у такому трактуванні II Послання до Солунян, ніби допоки існує Римська імперія, Антихрист не з'явиться. У свою чергу таке поняття, як «Римська імперія» розумілося досить широко: так, Р. Лендес цілком обґрунтовано припускає, що коронація Карла Великого наприкінці 800 як римського імператора була пов'язана з вірою в те, що без Римської імперії світ може загинути у 801 р. [2, с. 115–116]. Так, після коронації Карла Великого видатний бургундський теолог Хаймон Осерський написав коментар на II Послання до Солунян, в якому робиться спроба обґрунтування ідеї взаємозв'язку Римської імперії та пришествия Антихриста, легітимізуючи тим самим владу римських імператорів у поняттях ранньосередньовічної християнської теології [3, с. 20].

Лист Адсона до королеви Герберги в більшості ідей спирається на вищезгаданий трактат Хаймона Осерського. Особливістю політичного контексту написання листа Адсона є те, що написаний він був у той час, коли Західна Франкція тільки починала занепадати, а Східна Франкція починала набирати силу (до 954 р.). Так, Адсон стверджує, що кінець світу не настане, допоки не занепаде Римська імперія; Римську імперію у свою чергу він пов'язує з чоловіком королеви Герберги, королем Західної Франкії з династії Каролінгів (спадкоємцем римського імператора Карла Великого). Іронія долі полягає в тому, що в 962 р. король Східної Франкії Оттон I (із саксонської династії Ліудольфінгів), який здобув легендарну перемогу на р. Лех над угорськими загарбниками, набув статусу наймогутнішого західноєвропейського володаря і був коронований як римський імператор [2, с. 119]. Паралельно династія Каролінгів у Західній Франкії на той час занепадала і невдовзі змінилася династією Капетингів [2, с. 119]. При цьому, однак, лист Адсона до Герберги набув широкої популярності у створеній Оттоном I Священній Римській імперії як трактування II Послання до Солунян, яке легітимізувало владу Ліудольфінгів (а в подальшому – інших володарів Священної Римської імперії) як запобіжну міру проти пришествия Антихриста [2, с. 119]. Можна припустити, що в такому трактуванні листа Адсона брав участь Герберт Аврїлакський (папа Сильвестр II) [2, с. 123], друг Адсона (про що свідчить їхнє листування [4, с. 222]) та головний ідеолог політики імператора Оттона III (і Оттон III, і Герберт Аврїлакський правили як, відповідно, імператор та папа у 1000 році [2, с. 144]). Отже, хоча призначенням листа Адсона була теологічна легітимізація влади Каролінгів у Західній Франкії, текст став політичним інструментом володарів Східної Франкії, тобто, в подальшому, Священної Римської імперії.

Список використаної літератури

1. Emmerson R. Antichrist in the Middle Ages. Seattle: University of Washington Press, 1981. 364 p.
2. Landes R. The Fear of an Apocalyptic Year 1000: Augustinian Historiography, Medieval and Modern. *Speculum*. 2000. Issue 75. №. 1. Pp. 97–145.
3. Awaiting the End of Time around the Turn of the Year 1000 / J. Fried, R. Landes, A. Gow, D.C. van Meter. Oxford: Oxford University Press, 2003. Pp. 17–66.
4. Sylvester Papa II (Gerbertus). *Opera Omnia. Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*. T. 139; J.-P. Migne (ed.). Parisiis, 1880. P. 85–350.

**SCIENTIFIC COMMENTARY ON THE TRANSLATION OF
«LITTLE BOOK ON THE ANTICHRIST» BY ADSO OF MONTIER-EN-DER****Oleksandr Artamonov**

*Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

In the article, the historical and cultural context of the appearance of «Little Book on the Antichrist» by Adso of Montier-en-Der is analyzed. The emphasis is made on the connection between the early medieval Christian millenarianist theology and the political idea of the Roman empire's restoration (*renovatio imperii*).

Key words: early medieval millenarianism, Christian chronology, «*renovatio imperii*», The Holy Roman Empire, West Francia, the Liudolfing dynasty.

Додаток 1

**НАУКОВИЙ ПЕРЕКЛАД
Адсон із Монт'є-ан-Дер
КНИЖЕЧКА ПРО АНТИХРИСТА¹**

Найдосконалішій королеві, чия королівська гідність є знаною, любимій Богом, тій, яку шанують і народ, і святі, матері монархів та водительниці святих [дів], володарці Герберзі, брат Адсон, найменший з усіх її слуг, зичить слави та миру на віки вічні.

Коли, володарко-матір, я отримав паросток Вашого милосердя, я назавжди став Вашим вірним та надійним слугою в усіх справах. Тому, якими б нікчемними не були перед Богом моління, мною виголошені, за Вас і за вашого чоловіка володаря короля, а також про те, щоб сини Ваші були невразливими, все ж до милосердя Божого закликаю, і щоб Ви з гідністю зберегли в цьому житті повноту влади, і щоб Вас після цього життя Бог взяв на небо, аби Ви щасливо правили поруч із ним. Ми точно знаємо та віримо: якщо Господь дасть Вам процвітання, а синам Вашим довшого життя, то і величній Церкві Божій, і нашо-му релігійному стану дасть Він все більше і більше зростати. Цього я, вірний Вам, бажаю і дуже жадаю; тож, якби міг я збільшити Ваше королівство, то з повною охотою я б це зробив; однак, оскільки зробити таке я не в силах, буду молити Господа про здоров'я Ваше та Ваших синів, щоб милість Його Вас в усіх Ваших справах випереджала, і щоб слава Його благочестиво та милосердно за тими справами слідувала; щоб Ви, спрямовані мандатом Божим, могли здійснити будь-яке добро, яке схочете, щоб була Вам дана корона царства небесного. Тож, оскільки ви маєте благочестиву схильність слухати Писання і часто звертаєтеся до нашого Спасителя, також знаєте Ви про нечестивість та переслідування Антихриста, однак не про його могутність та походження, про що мене, слугу Вашого, Ви вдоволили честі знати; тож, я побажав вам написати дещо і частково розповісти істину про Антихриста, хоча Ви й не потребуєте, щоб я Вам про це розповідав, оскільки маєте поруч надзвичайно розумного пастиря господнього Рорікона, найславетнішого зеркала всієї мудрості та красномовства навіть усієї нашої епохи.

¹ Переклад Олександра Артамонова за виданням: Adso Dervensis. *Libellus de Antichristo / Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*, T. 101 / J.-P. Migne (ed.). Parisii, 1880. P. 1291–1298.

Передусім нам необхідно пояснити, чому Антихриста так називають. Це тому, що в усьому він буде протилежністю Христа. Христос прийшов скромним, пришесть ж того буде гордим; Христос прийшов звеличувати принижених та виправдовувати грішних; той, навпаки, принижених знищить, а грішних піднесе, нечестивих звеличить і постійно вести-ме за собою пороки, протилежні чеснотам. Закон євангельський зруйнує, поклоніння демо-нам у світ поверне, шукатиме власної слави і всемогутнім богом себе назве. Тож, цей Анти-христ має безліч помічників у своєму невір'ї, багато з яких передують йому в часі: такими були Нерон, Антіох, Доміціан. Ми знаємо також і багатьох інших Антихристів нашого часу; кожна людина – хоч світська, хоч церковна, хоч монастирська – що живе неправедно та порушує закон свого стану (*ordinis sui*), і блюзнірствує, ніби чинить добре, є Антихри-стом та помічником Сатани. Однак повернімося до походження Антихриста.

Хоча, як вже було сказано [я описую його], беручи за приклад Христа, насправді, я нічого не вигадую; пильно перечитавши аутентичні книжки, я знайшов все, про що тут написано.

Тож, як кажуть наші авторитети, Антихрист народиться з народу юдейського, з пле-мені Дана, відповідно до сказаного в пророцтві: «нехай буде Дан гадюкою при дорозі, зміюкою на стежці; вона кусає коня в ногу, і падає його вершник навznak» (Бут. 49:17)². Тож, дійсно сяде змії при дорозі і перебуватиме на стежці, і того, хто йтиме стежкою пра-ведності, вкусить і мучитиме отрутою свого зла.

Так, народиться він від союзу батька та матері, як й інші люди – не так, як вигадують про народження від самої лише діви, і не від єпископа та монахині, як деякі безглуздо вва-жають, але від найпорочнішої шльондри та найжорстокішого негідника. Він буде зачатим у повноті гріха, сформованим у гріху та народженим у гріху. В повній відповідності до свого походження, диявол одразу ж увійде до черева своєї матері – голова гордині, вчитель помилок, повнота зла. Поставлений високо, як сказав блаженний Григорій, не втратить природу своєї могутності, навіть якщо впаде. Тож, той, чия сила не проявляється і зараз не є проявленою, утримується в кайданах за божественним волінням. Потім той звільниться та вийде, і силами своїми жакливим чином звабить народи. Це буде той, про кого казав Йоан: «і побачив ангела, який сходив з неба, який мав ключ від безодні й ланцюг великий у руці своїй. І схопив дракона, змія стародревнього, який є диявол і сатана, і зв'язав його на тисячу років; а коли скінчиться тисяча років, буде випущений сатана з темниці своєї, і вийде зваблювати народи» (Одкр. 20:1–2, 7–8). Він – цар над усіма синами гордині, чия сила завжди буде з тим.

Ввійде в черево матері своєї, і силою диявола буде ніжитися та хвилюватися, і сила диявола завжди буде з ним.

Так, у [черево] матері Господа нашого Ісуса Христа увійшов Святий Дух, і захи-стив її своєю силою, і запліднив її своєю божественністю, і коли Він народився, був Він божественним та святим; так і диявол увійде в матір Антихриста, і всю її заразить, всю її [собою] огорне, всією нею оволодіє і буде панувати над усією нею і зсередини, і ззовні, тож, за допомогою людини, зачне вона від диявола, і той, що народиться, стане повнотою тривоги, повнотою зла, повнотою погібелі.

Через те той називатиметься сином погібелі, оскільки в тій мірі, в якій зможе, він погубить рід людський і сам в кінці-кінців загине.

Ви почули про те, яким чином він народиться – тепер послухайте про місце, де [це відбудеться]. Як Господь і Спаситель наш передбачив для себе Віфлеєм – що там заради нас він прийме людську природу (*humanitatem assumere*) і встоїть те місце своїм народжен-

² Тут і далі цитати зі Святого Письма подано за перекладом Івана Хоменка.

ням, так і диявол знає підходяще місце [для народження] тієї втраченої людини, яка зветься Антихристом, де має постати корінь усього зла; йдеться про місто Вавилон; так, у цьому місті, столиці Перського царства, народиться Антихрист; і кажуть, що в містах Витсаїді та Хоразині він виховуватиметься та житиме: ці [міста] Господь засудив у Євангелії, кажучи: «горе тобі, Хоразине! Горе тобі, Витсаїдо!» (Мт. 11:21; Лк. 10:13). Так, матиме Антихрист магів та ворожок, чаклунів та чарівників, і провидців, які його, натхненні дияволом, виховуватимуть та навчатимуть, і сповнюватимуть усіма неправедними, хибними та нечестивими мистецтвами: і духи зла завжди будуть із ним (*indivisi*), і будуть його вождями, товаришами та соратниками. Після того він прийде до Єрусалиму, понищить різними катуваннями всіх християн, яких не зможе повернути, і влаштує собі трон у святому храмі. Він відбуде зруйнований храм, побудований Соломоном Богові, – відбуде та відновить його за власним баченням, і в ньому возсяде, і Сином Бога Всемогутнього себе вважатиме.

Королів та князів насамперед наведе, а з їхньою допомогою – і їхні народи. Істинні місця, якими проходив Господь Ісус Христос, і сам пройде, та спочатку знищить те, що нагадує про Господа. Після цього розішле послів та проповідників своїх по всьому світі. Проповідь та могутність його простягнуться від моря до моря – від крайнього сходу до крайнього заходу, від крайнього півдня до півночі. Покаже він також багато знамень та див, величних та нечуваних. Покаже жахливе сходження вогню з неба, розквіт та зростання дерев, хвилювання й миттєве заспокоєння моря: так, він надаватиме природі різноманітних форм, спрямовуватиме води в протилежні напрями; керуватиме коливанням та рухом повітря і зробить інші численні та приголомшливі дива: мертвих воскресатиме – звісно, обманюючи людей, які – навіть обрані Богом – помилково вважатимуть, ніби він на таке здатен.

Однак він спотворюватиме істину та обманюватиме: магичним мистецтвом та ілюзіями він уведе людей в оману, як Сімон-маг їх ошукав, коли замість того, щоб вбити його, вбили барана. Таку безліч величних знамень побачать навіть досконалі та обрані Богом люди, які, втім, сумніватимуться, що той є Христом, який, згідно зі Святим Письмом, прийде наприкінці світу. Всі ж ці хибні дива, витворені завдяки диявольським закляттям, грішники та невірні вважатимуть істинними. Він влаштує переслідування по всьому світі (*sub omni caelo*) проти християн та всіх обраних. Боротиметься він проти вірних трьома засобами: терором, дарами та дивами. Він подарує всім віруючим у нього золото та срібло в достатку, бо в час його всі приховані скарби будуть знайдені.

Тих, кого дарами не підкупить, терором підкорить; кого ж не зможе перемогти терором, знаменнями та дивами до себе схилить; кого ж і знаменнями, і всіма дивами не зможе ошукати, жорстоко закатає на смерть. Такі там будуть муки, яких не було ніколи на землі, жоден народ такого не чинив до того часу. Тоді ті, що будуть в полі, хай втікають у гори, кажучи: «упадіть на нас і разом сховайте нас», і той, хто на даху, нехай не спускається до свого дому, щоб взяти щось звідти, бо схоплять його (Мт. 24:16 і далі). Тоді кожен вірний християнин, якщо такий знайдеться, або Бога зречеться, або залізом, або палаючими печами, або зміями, або звірями, або якимось іншим видом катувань буде знищений, якщо встоїть у вірі.

Ці жахливі та страшні муки триватимуть три з половиною роки. Тоді для обраних дні будуть вкорочені (Мт. 24:22); втім, хоча Господь і вкоротить дні, мало хто вціліє (*vix salva esset omnis caro*). Цей час, коли постане Антихрист, і коли час судного дня наблизиться, описано такими словами Апостола Павла: «Бо спершу настане відступництво, й виявиться чоловік безбожний, син погібелі» і т. д. (II Сол. 2:3). Втім, ми знаємо, що після Грецького царства, а також після Перського царства, в яких свого часу пульсувала велика слава і квітла велика сила – після цих царств, урешті-решт, виникло Римське царство, яке силою своєю перевершило всі інші царства і правило всіма царствами: народи всіх країн корилися Риму

та платили йому данину. Так, Антихрист не з'явиться у світі, допоки не здійсниться відступництво, тобто поки всі земні царства не вийдуть [зі складу] Римської імперії, якій вони спочатку підкорялися. Тож, час ще не настав, оскільки, хоча ми й бачимо Римську імперію майже повністю (*in maxima parte*) зруйнованою, досі є франкські королі, які зберігають Римську імперію, через що гідність Римської імперії не гине, оскільки вона перебуває в королях. Так і вчителі наші кажуть, що один із франкських королів відновить Римську імперію, і що станеться це незабаром; і буде він найвеличнішим з усіх королів, і керуватиме царством своїм правовірно (*fideliter*), прийде в самий Єрусалим і на Оливній горі скіпетр та корону залишить. Тоді й настане кінець та завершення Римської та християнської імперії, згідно з пророчими словами Апостола, за якими Антихрист уже близько, і скоро відкриється той чоловік гріха (тобто Антихрист), який виглядатиме, як людина, але буде джерелом усіх гріхів і сином погібелі, тобто сином диявола не за природою, але через наслідування, бо цілком сповниться волі диявола; бо повнота диявольської могутності та всього генія зла перебуватиме в ньому: в ньому будуть сховані всі скарби зла та неправедності.

Той, про кого йдеться, є ворогом Христа Бога і всіх членів [тіла] Його. Той, що знесеться, зросте над всіма в гордині і Богом наречеться над всіма святими, які, згідно зі Псалмоспівцем, богами названі («Я мовив – ви боги» (Пс. 81:6)), над всіма богами народів, тобто Геркулесом, Аполлоном, Зевсом, Меркурієм, яких язичники мають за богів. Над усіма цими богами возвиситься Антихрист, бо виглядатиме найбільшим та наймогутнішим з них; і не лише над ними, але й над тими, кому варто вклонятися, тобто, над святою Трійцею, якій одній лише належить служити та молитися як Творцеві всіх творинь. Так, він себе піднесе і сяде в храмі Бога, називаючи себе Богом. Як ми вже вище зауважили, він, народжений у Вавілоні, прийде в Єрусалим та збере натовп навколо себе, кажучи юдеям: «я – обіцяний вам Христос, який прийшов заради блага вашого, щоб вас, перебуваючих у розсіянні, зібрати та захистити». Так, зібравшись та вважаючи, ніби вони приймають Христа, приймуть вони диявола. Як Господь сказав юдеям в Євангелії: «в ім'я Отця мого прийшов я, а ви не приймаєте мене. Прийшов би інший у вашому імені, ви б такого прийняли» (Ін. 5:43).

Сяде Антихрист у храмі Бога, тобто в святій Церкві, бажаючи всіх християн зробити мучениками; і знесеться, і звеличиться, і буде в ньому диявол, голова всього зла, який є царем над усіма синами гордині: так, не раптово і не неочікувано прийде Антихрист, і майже весь рід людський своєю хибою згубить, а після його приходу будуть послані у світ два великі пророки – Єнох та Ілля.

Так і в сибілічних віршах маємо [пророцтво про те], що в час передбаченого царя, чиє ім'я буде «С.», царя всієї Римської імперії – великого зросту, прекрасного на вигляд, шляхетного характером і гарно складеного в усіх членах свого тіла – з'являться великі багатства, і земля плодоноситиме, і за модій пшениці даватимуть динарій, і так само буде з вином та олією. Тоді прийдуть із півночі наймерзненніші народи, яких цар Олександр відділив [стіною] – Гог та Магог. Це [люди] дванадцяти царств, число яких подібне піску морському. Коли почує про це римський цар, усіма своїми військами їх переможе, і розіб'є їх, і винищить їх. Він завжди триматиме перед очима слова Писання: цар римський підкорить собі всі царства земні. Всі острови та міста спустошить, всі храми ідолів зруйнує і всіх язичників закличе до хрещення, і в усіх храмах поставить хрест Христовий. Юдеї ж тоді повернуться до [віри в] Господа: «того часу Юда спасеться, Єрусалим житиме в безпеці» (Єр. 33:16). А через дванадцять років свого правління прийде в Єрусалим і там, як було сказано, зніме діадему та віддасть царство християнське Богові Отцю та Синові його Христу Ісусу, і славним буде його похорон.

Тоді будуть послані у світ два великих пророки, Ілля та Єнох, які, супроти волі Антихриста, будуть вірних божественною зброєю захищати, і наставляти, і втішати, і готувати обраних до війни. Вчити та проповідувати будуть три з половиною роки; синів же Ізраїлю, скільки б їх у той час не було, ці двоє великих пророків та вчителів навертатимуть до благодаті віри і під тиском натовпу залишатимуться неушкодженими в колі обраних. Так здійсниться слова Писання: «хоч би число синів Ізраїлю було, як морський пісок, тільки останок спасеться» (Рим. 9:27). Коли ж, після трьох з половиною років, вони завершать свою проповідь, невдовзі розгоряться Антихристові гоніння, і на кого він свою зброю скерує, того вб'є, як ми читаємо в Одкровенні: «коли сповнять свідчення своє, звір, що виходить із безодні, воюватиме з ними і переможе їх, і вб'є їх» (Одкр. 11:7). Їх, дійсно вбитих, за три дні Господь підніме. Після того, інших переслідувач або віддасть на смерть від меча, або зробить відступниками.

Коли цих двох буде вбито, він переслідуватиме інших мучеників і або прославить їх, або зробить відступниками; і хто в нього увірує, той креслення знаку його прийме на чоло своє.

Однак якщо вже ми сказали про його походження (principio) та життя, то скажемо і про його кінець. Так, цей Антихрист, син диявола і всього зла найгірший майстер (artifex), промучивши весь світ великими гоніннями три з половиною роки, і людей Божих різними покараннями стративши, і стійких у вірі мучеництвом увінчавши, прийде на останній суд Бога над ним, за словами блаженного Апостола Павла: «якого Господь умертвить духом уст своїх і знищить сьйвом приходу свого» (II Сол. 2:8).

Духом уст своїх, силою присуду свого, Господь Ісус знищить його; так, архангел Михаїл знищить його, силою Божою він помре у Вавилоні на троні своєму, на тому місці, куди зійде Господь із небес. Бо таким буде сьйво величного приходу Христа, що від блискавки божественного світла все нечисте від страху згине, ніби нечистоти, що раптово покидають череву.

Деякі вчителі, як сказав папа Григорій, передають: Звісно, (з Антихристом) буде покінчено нерукотворним чином (sine manu), бо ані через війну ангелів, ані через свідчення святих, але лише через пришестя самого Судді, в устах якого дух вічний, він умре.

Тоді, сказано, прийде Антихрист на верхівку гори тієї, тобто гірської провінції, тобто на верхівку Оливної гори, яка славиться тим, що з неї Господь і Спаситель зійшов до Отця, і ніхто не зможе допомогти Антихристу, проти якого лютує Господь. І кажуть, що Антихрист загине там, де Господь зійшов на небеса, що Архангел Михаїл знищить його на Оливній горі, коли той буде у своїх шатах на троні, на тому місці, звідки Господь зійшов на небеса: може бути і так, і так, бо якщо Михаїл, прийшовши від особи Бога на суд, вб'є того, то це станеться не його [Михаїла] силою, але Божою силою та Божим судом.

Тож, ми маємо твердо вірити, що коли Антихриста буде вбито, судний день не почнеться одразу, і що тоді Господь не прийде на суд; однак, згідно з книгою Даниїла, ми маємо розуміти, що Господа закликатимуть прийти та принести покарання протягом сорока днів.

Так, за сорок днів прийде Господь до обраних, щоб здійснили вони кару.

Не одразу прийде на суд, але чекатиме Господь, щоб, як ми читаємо в Даниїла, зваблені [Антихристом] прийняли покарання. Після того, як скінчиться покарання, в ту ж саму мить – а коли, думаю, ніхто не знає, бо відбудеться це за волінням Бога, який судитиме світ вогнем – постане світ перед судом.

Так і Августин, [коментуючи слова] Послання «не хочемо залишати вас у незнанні щодо померлих», тлумачить багато чого з повною ясністю. Так і Єронім, пояснюючи Єрвемію, [що значать] сім труб, засвідчив великі знання.

На цьому, володарко королево, я, вірний вам, щасливо завершую те, що Ви бажали дізнатися; готовий виконати й інші Ваші повеління, якими Ви мене вдостоїте.